

ХРОНОНІМИ У РУСЛІ КОГНІТИВНОЇ ОНОМАСТИКИ

Когнітивна лінгвістика, за визначенням О. О. Селіванової, це — «напрямок мовознавства, у якому мова розглядається, як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямований на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою інтеріоризованої дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду» [13: 213]. Однією з вагомих складових частин внутрішнього світу людини є пропріальна лексика, і саме цей фактор зумовив появу когнітивного аспекту дослідження ономастики, «аналіз онімів у проекції на структуру й операції свідомості» [13: 430]. Першими роботами, де з'являється термін **когнітивна ономастика** й визначається її проблематика, були роботи О. Ю. Карпенко.

Наявна стаття розглядає аспект дослідження хрононімів у контексті когнітивної ономастики. Хрононіми — один з периферійних розрядів онімної лексики, й дотепер є мало вивченим. Досі немає єдиної думки щодо чіткого визначення хрононімів серед учених пострадянського простору, а спеціалісти з ономастики англomовних країн взагалі не виділяють хрононіми як такі. У цілому, згадані лише антропоніми й топоніми, всі інші розряди онімів позначаються як власні назви, однак відзначається, що ці розряди лексики можуть охоплювати назви епох і воєн [26], а також важливих подій і явищ природи, таких як урагани [24: 124; 25 :143].

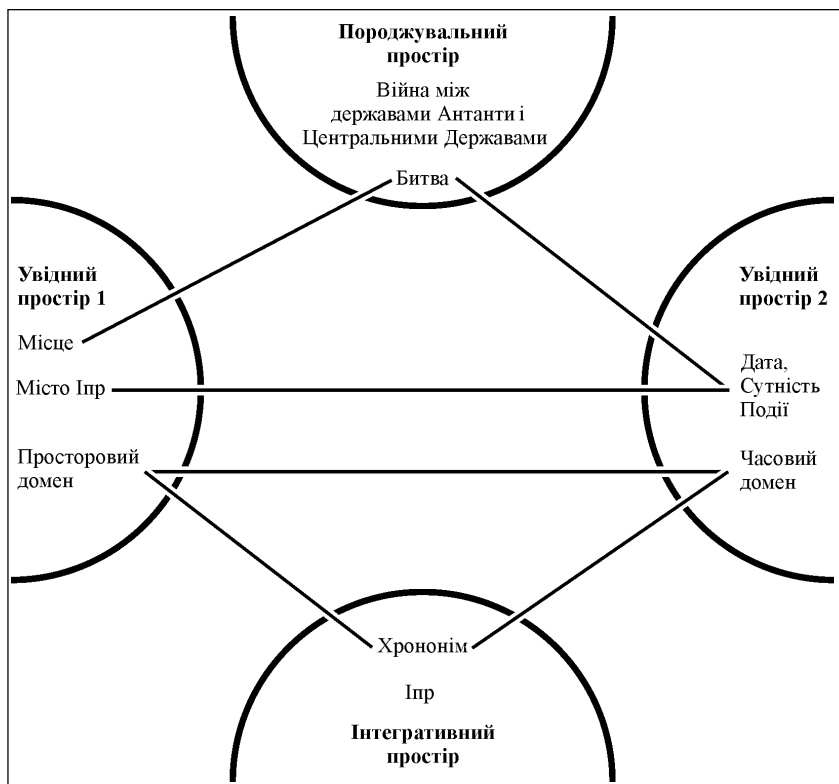
Українські й російські дослідники приділяють більше уваги цьому питанню. О. В. Суперанська наводить визначення: «Позначення певних відрізків і моментів часу — хрононіми — це власні назви, різні за своїми характеристиками». Ономаст відокремлює від поняття хрононім назви свят, торжеств, ювілеїв, заходів, кампаній і воєн, та згодна з тим, що вони «можуть служити одночасно і своєрідними хрононімами, якщо відомість їх достатньо широка» [15:197—198]. Також існує думка, що «хрононім — власна назва

історично значимого проміжку часу». Автор розрізняє два терміни — хрононім і геортонім: геортонім — власна назва будь-якого свята, пам'ятної дати, торжества, фестивалю [9: 48]. Гадаємо, що даний розподіл є виправданим, хоча обидві категорії онімів перебувають у гіперо-гіпонімічних відносинах: поняття хрононім містить у собі поняття геортонім.

Надалі ми будемо користуватися робочим об'єднаним визначенням двох вище наведених: хрононім — власна назва певних проміжків часу, подій, які є історично й культурно значущими для будь-якого етносу.

Існує ще одне теоретичне питання: омонімія серед двох розрядів — хрононімів та топонімів, коли той самий онім указує одночасно й на місце, і на час дії (*Hiroshima and Nagasaki, Waterloo, Somme, Watergate*). Одна лексична одиниця охоплює два концепти, різниця полягає у тому, що «для події головне: коли? Але кожна подія відбувається *десь*» [5: 112]. Таке перехрещення онімів можна пояснити з погляду когнітивної лінгвістики, у руслі теорії блендів, а саме когнітивної метонімії. Розглянемо її на прикладі оніма *Ypres*. Існує породжуючий простір (generic space), у якому знаходиться вся інформація про часові і просторові координати події, опис битви, між ким вона відбувалася, тобто породжуючий простір акумулює у собі всі спільні дані для увідних просторів (input spaces). Як показав у своїх дослідженнях Л. Барсалоу, різні концепти можуть асоціюватися один з одним [20: 212], у такий спосіб подія починає зв'язуватися із місцем, де вона відбулася, проводяться паралелі між першим увідним простором (місце: місто Іпр у Бельгії) та другим (дата: квітень 1915), лексичні одиниці та схеми проектуються на інший простір: відбувається метонімічне перенесення. У наслідку відбувається мапування образів і словника із домена-джерела у цільовий домен (бленд) [22: 33], але відмінна риса бленда — це наявність нового концепту, якого не було в жодному з інших просторів, — хрононім *Ypres*, квітень 1915 року, коли стався бій, де вперше в історії людства було використано хімічну зброю.

В останні роки проведено чимало досліджень хрононімної лексики (А. С. Реммер, Чжоу Шао Бо, К. В. Першина, В. М. Ткачова), у яких автори пропонують різні класифікації пропріативів.



Чжоу Шао Бо поділяє хрононіми згідно з поняттям про час у російській і китайській культурах: історичний час — час історії, тобто кодифікації подій і їхніх взаємозв'язків, що втілені у тріаді «минуле-сьогодення-майбутнє» й астрономічний час — час річного кола, втілений у календарі [19: 17]. Відповідно до астрономічного часу існують цивільний, народний і церковний календарі у російській культурі; сонячний та місячний календарі в китайській хрононімії, також шар лексики, що позначає період до 1949 р. і після нього (соціалістичний Китай), культурно-конфесійний, обумовлений злиттям трьох релігій [19: 10]. У системі російського хрононімікону визначальними ознаками номінації автор вбачає суб'єктивно-меморіальну і пов'язану із сільськогосподарським циклом. Для китайських хрононімів головним є символіка чисел,

обрядовість і старовинні ритуали. Хрононіми, які позначають історичний час у Китаї, вирізняються проміжком правління династій, і в основі утворення їхніх назв лежать девізи, що є унікальною властивістю китайської культури (*Дашун* «Велике благополуччя», *Яньань* «Продовження спокою»); російська хрононімія визначається соціально-історичними показниками.

Науковець класифікує онімну лексику згідно референтній базі китайської і російської мов. Загальні референтні одиниці містять у собі наступні складові: доба, частина доби, сукупність діб різної довжини (*Юйфоцзе* «Свято купання Будди», *Перше Травня*); епохи, ери, проміжки часу, які асоціюються з певними подіями (*Чжаньго* «Воюючі держави», *Петровська епоха*). Денотати, властиві тільки китайській мові, становлять пори року, періоди правління імператорів, 12-літні та 60-літні цикли.

А. С. Реммер відзначає хрононіми за обсягом денотата: мегахрононіми (*епоха Великих географічних відкриттів, бронзове століття*), макрохрононіми (*перебудова*) і мікрохрононіми (*Василів вечір*). По співвіднесеності з референтом виділені наступні оніми: ті, які умовно позначають момент часу (*Водохресний святвечір*) і відрізок часу (*фомин тиждень*). Відповідно до особливостей денотата існують хрононіми з *одиничним* референтом (*День космонавтики*) і *складеним* референтом (*криві тижні*), об'єднані за принципом «цілісне-складене»; *монореферентні* оніми (*Іванісний*) і *поліреферентні* (*Богородиця*) за принципом «одиничне-множинне». Мовознавець висуває головні засоби словотвору хрононімів: а) афіксальний (*біроновицина, Спожа*), б) складення (*Симони-Гулімони, Агафи-Руфі*), в) зрощення (*Різоположення, Великдень*), г) морфолого-синтаксичний (*Строкатий тиждень, день Маври-Зелені щі*) [12: 7].

На думку ономаста, хрононімами можуть бути наступні найменування а) днів, присвячених святим, постів, свят; б) загальнонародних і державних свят; в) історичних періодів, воєн і пам'ятних дат, де витоками є історичні події; г) періодів, що характеризуються особливим суспільно-політичним змістом, і пов'язані з іменами конкретних історичних діячів; д) пам'ятних дат, що відбивають національні традиції; е) конференцій, нарад, зустрічей, що мають історичне значення; ж) дат і періодів, що

віддзеркалюють особливості культури народу. Дослідник усуває з області хрононімної лексики наступні назви: а) професійних свят; б) конференцій, з'їздів, що не мають історичного значення; в) періодів, пов'язаних із творчістю представників літератури й мистецтва, життям історичних діячів; г) періодів, що позначають особливості погоди; д) періодів, що позначають геологічну історію Землі [11: 91].

Деякі науковці розподіляють назви релігійних свят на типи, які співвідносяться з конкретною особою (*Пророка Самуїла*), культовим предметом (*святкування Казанської ікони Божої Матері*) і дією, що здійснюється особою або культовим предметом (*Благовещення Пресвятої Діви Марії*). Ще оніми групують у відповідності з датою святкування: одноденні — **монотемпори** (*Свято Великомучениці Катерини*) і багатоденні — **мультитемпори** (*Великдень*), класифікація за усталеністю: рухливі (*Трійця*) і нерухливі (*Різдво*) [1: 3].

Увага приділяється і вивченню хрононімів у діяхронічній перспективі. В. М. Ткачова вказує на наступні функції, які виконують хрононіми в тексті Новгородського першого літопису старшого ізводу (синодального списку): а) виступають як засіб об'єктивізації й конкретизації передачі подій; б) як стилістичний засіб; в) сугестивна функція; г) прагматична. Розподіл хрононімів за походженням містить а) утворені від апелятивів, які позначають найважливіші віхи священої християнської історії; б) утворені від агіонімів; в) контекстуальні; г) пов'язані з воєнними діями; д) пов'язані з назвами ікон [17: 148].

Поняття часу давно цікавило науковців, тому що це один з найважливіших концептів нашого життя. Сучасні спеціалісти з багатьох галузей вважають час одним з головних чотирьох вимірів, у яких ми існуємо. Першими, хто звернув на це увагу лінгвістів, були Дж. Лакоф і М. Джонсон. За їхнім твердженням «час є одним з концептів, якими ми живемо..., що виник завдяки нашому фізичному досвіду», а також відноситься до категорії метафор-контейнерів, тобто подія сприймається як вмістище [23: 31—33]. Своєрідною словесною ємністю є й хрононіми, які в такий спосіб консервують спогади про те, що відбулося в певний час у певному місці.

Услід за Дж. Лакоффом і М. Джонсоном багато мовознавців погодилися з інтерпретацією часу як одного з первинних концептів. Л. Талмі відносить час до базових концептуальних категорій [29: 543] Т. Клауснер і В. Крофт розглядають час як один з «базових доменів, закладених у тілесному досвіді людини» [21: 10]. Дж. Р. Тейлор також уважає час базовим доменом, що не може редукуватися до інших доменів і характеризується на тлі матриці доменів, що складається з концептів [30: 570]. На думку Е. Рош «концепти — це функціонуючі частини контексту», вони не представляють світ, а є своєрідним містком між розумом і дійсністю, що оточує нас [28: 61].

Питання, «як представлене знання в ментальному лексиконі — це як і раніше найважливіша проблема всієї когнітивної науки», — переконана О. С. Кубрякова [6: 4]. М. Мінський перший увів поняття фрейму, він розробив теорію для того, щоб «...пояснити швидкість людського сприйняття й мислення», це було зумовлено відсутністю «ментальних явищ, що піддаються спостереженню, що супроводжують ці процеси» [7: 283]. Ще далі в поясненні природи структуризації знань пішов Ч. Філмор: «...групи слів утримує разом те, що вони мотивуються, визначаються й взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання або зв'язаними схематизаціями досвіду, для яких можна використовувати загальний термін *фрейм*» [18: 54].

На думку З. Д. Попової та Й. А. Стерніна «фрейм — мислимий у цілісності його складових частин багатокомпонентний концепт, об'ємне уявлення, деяка сукупність стандартних знань про предмет або явище» [10: 3]. Продовжила традицію О. Ю. Карпенко, її концепція базується на тому, що «мова реально існує в людській свідомості, ментальному лексиконі, мові мозку» [4: 6]. Висновками її праці стало введення поняття загальнономовних й індивідуальних онімічних фреймів в ономастичну класифікацію. Загальнономовний фрейм, що має ядро й периферію, за типами денотатів ділиться на 9 субфреймів: антропонімічний, топонімічний, теонімічний, зоонімічний, ергономічний, космонімічний, хрононімічний, хремагонімічний та ідеонімічний. Індивідуальний онімічний фрейм складається зі слотів (кіл) і посилань на інші фрейми або операції мислення.

Завдяки стратегії спадкування, у якій властивості субфреймів переймаються від суперфреймів [27: 324], структура загального онімічного фрейму проектується на усі субфрейми. Ми зосередимося на структурі індивідуального хрононімічного фрейму, що складається з 4 кіл:

1-е коло складається з назв, що мають індивідуальні посилання, своє, рідне, настільки важливе, що є обов'язковим компонентом. У хрононімічному фреймі це хрононіми, які викликають найдужчі емоції і найяскравіші асоціації. Індивідуальний фрейм за своєю суттю егоцентричний, так що в першому колі обов'язково буде те, що безпосередньо стосується саме нас. У цьому слоті ми беззаперечно знаходимо індивідуально-інтимні хрононіми (*мамин день народження, коли я була молодою*), події, у яких брала участь людина (*Великдень, Новий Рік, Вербна неділя*), і ті події, які відбулися за час життя людини, і навіть якщо вона не приймала у них участі, але вони настільки сильно подіяли на неї, що стали частиною її життя, її ментального буття. Наприклад, терористична атака на вежі-близнюки в Нью-Йорку 11 вересня 2001р. стала особистою трагедією кожного громадянина США.

2-е коло — сучасні події, про які ми знаємо, однак участі в них не приймали (*війна в Іраку, Чемпіонат Європи по футболу 2006 (для тих, хто не є фоболівальником)*).

3-є коло — історичні події й маловідомі хрононіми (*The Dark Ages, відлига*).

4-е коло — всі інші невідомі хрононіми (*Толока, Anzac Day, Melbourne Cup Day*).

Мозку людини властива постійна обробка різних рівнів інформації, побудова ментального уявлення про події, що відбуваються навколо. Хрононімічний фрейм є частиною такого розуміння, але він не єдиний спосіб ментальної репрезентації.

Сценарій — послідовність декількох епізодів у часі, це стереотипні епізоди з ознакою руху, розвитку. Фактично це фрейми, що розгортаються в часі й просторі як послідовність окремих епізодів, етапів, елементів» [10: 74]. На думку В. З. Дем'янкова «сценарії виробляються в результаті **інтерпретації** тексту, коли ключові слова й ідеї тексту створюють тематичні структури, що витягаються з пам'яті на основі стандартних, стереотипних значень, приписаних

термінальним елементом» [3]. У нашому випадку ключовими словами є самі хрононіми.

Серед культурних традицій бачення часу можна виділити 3 архетипічних сценарії усвідомлення плину часу:

Сценарій-лінія — його відбивають у мові хрононіми, що позначають одиничну, неповторювану подію, до якої повернення немає (*Крути, Ватерлоо*).

Сценарій-цикл — свято, подія, що повторюється з релігійних, пропагандистських міркувань (*Водохрища, День Незалежності*). Сценарій для православних майже завжди однаковий: служба в церкві, освячення води.

Сценарій-спіраль — подія повторюється з деякою циклічністю, але вже у новій якості, внутрішньо зміст події еволюціонує (*друге пришествя, Apocalypse, Відродження (відновлення інтересу до людини як до особистості, його творчого початку), терористичні акти в Нью-Йорку, Лондоні, Мадриді*).

Отже, хрононім — це власне ім'я певних відрізків часу, подій, історично й культурно значимих для певного етносу. Традиційно хрононіми класифікувалися за обсягом й особливостями денотата, за способом утворення, у відповідності з часом святкування. У руслі когнітивної лінгвістики існують структури розуміння знань — індивідуальний хрононімічний фрейм, що складається з 4 кіл і сценарій, що може бути 3-х видів: спіраль, цикл, лінія.

Література

1. Бочарова І. В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 1999.
2. Дейк ван Т А., Кинч В. Стратегии понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1988. — Вып. 23: Когнитивные аспекты языка.
3. Демьянков В. З. Сценарий [Електронний ресурс]. Режим доступа: <http://www.infolex.ru/Cs21.html>
4. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: Дис. ... доктора філол. наук: 10.02.15. — Одеса, 2006.

5. Карпенко О. Ю. Структура хрономічного фрейму // Записки з ономастики.— Одесса, 2008.— Вип. 11.
6. Кубрякова Е. С. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный» // Вестник ВГУ.— Воронеж, 2001.— Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация.— Вип. 1.
7. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике.— М., 1988.— Вип. 23: Когнитивные аспекты языка.
8. Мірошник Л. В. Моделі часу в поезії Арсенія Тарковського: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Харків, 2005.
9. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии.— 2-е изд., перераб. и доп.— М., 1988.
10. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике.— Воронеж, 2003.
11. Реммер С. А. К вопросу об определении хрононимов // Восточноукраинский лингвистический сборник.— Донецк, 1996.— Вип. 2.
12. Реммер С. А. Хрононіми як особливий розряд власних імен: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Дніпропетровськ, 2005.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006.
14. Стасюк Т. В. Відонімні утворення: структурно-семантичні і функціонально-стилістичні аспекти у мові сучасної публіцистики: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Дніпропетровськ, 2005.
15. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. — М., 1973.
16. Ткачѐва В.М. Об исторической изменяемости хрононимов // Восточноукраинский лингвистический сборник.— Донецк, 1999.— Вип. 5.
17. Ткачѐва В.М. Структурно-семантические типы хрононимов в «Новгородской первой летописи старшего извода» // Восточноукраинский лингвистический сборник.— Донецк, 1998.— Вип. 4.
18. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике.— М., 1988.— Вип.23: Когнитивные аспекты языка.
19. Чжоу Шао Бо Номінація відрізків часу в різноструктурних онімічних просторах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— Донецьк, 2004.
20. Barsalou Lawrence W. Ad Hoc Categories // Memory and cognition. — 1983.—№11(3).
21. Clausner T.C. and Croft W. Domains and image schemas // Cognitive Linguistics.— 1999.— №10—1.

22. Coulson S. Metaphor and Conceptual Blending // Encyclopedia of Language and Linguistics, 2nd ed. — Oxford, 2005.—Vol.8.
23. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — Chicago, 2003.
24. Lehrer A. Names and Naming: Why We Need Fields and Frames // Fields, Frames, and Contrasts; eds. A.Lehrer and E.Kittay.— 1992.— Hillsdale.
25. Lehrer A. Proper Names: Semantic Aspects // Encyclopedia of Language and Linguistics, 2nd ed. — Oxford, 2005.—Vol.10.
26. Name. (2008). Encyclopedia Britannica. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.britannica.com/ebc/article-9372991>
27. Nebel B. Frame-Based systems // The MIT Encyclopedia of Cognitive Sciences.— 1999.— The MIT Press.
28. Rosch E. Reclaiming Concepts // The Journal of Consciousness Studies.— 1999.— No.11-12.— Vol.6.
29. Talmy L. Cognitive Linguistics // Encyclopedia of Language and Linguistics, 2nd ed. — Oxford, 2005.—Vol.2.
30. Taylor J.R. Cognitive Semantics // Encyclopedia of Language and Linguistics, 2nd ed. — Oxford, 2005.—Vol.2.